

орієнтацій тогочасного українства, так й політичних вимог новоутворених партій та суспільних рухів. Українське національно-культурне відродження забезпечило культурницьке та історичне обґрунтування єдності українців, підготувало необхідні інтелектуальні ресурси для політизації боротьби за державну та територіальну єдність українців.

Список використаних джерел

1. Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки). Київ: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2009. 467 с.
2. Калакура Я.С. Соборність України як концепт новітньої історіографії. *Історична пам'ять*. 2015. Вип. 33. С. 116–125.
3. Масненко В. Історична думка та націєтворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). Київ – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. 439 с.
4. Реєнт О., Жиленкова І. Українське національне відродження в XIX-XX ст.: від територіальної суміжності до соборності в незалежній державі. *Краєзнавство*. 2019. №1. С. 5–22.

* * *

Тронько Тетяна Володимирівна,

кандидатка історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (Полтава, Україна)

Мотиваційні засади благодійної діяльності (історіографічний аспект)

Благодійна діяльність в житті людства має глибокі коріння, а в нинішніх умовах епідемії коронавірусу вона набуває небувалого значення. Великий і малий бізнес закуповує засоби індивідуального захисту та медобладнання, надає пальне для автомобілів екстреної допомоги; виникають громадські об'єднання, щоб опікуватися в цей непростий час людьми похилого віку, малозабезпеченими. Що спонукає людей до цього? Якими мотивами керуються добровільці? Спробуємо дати відповіді на ці питання, спираючись на роботи науковців, які досліджували проблему благодійності на різних історичних етапах.

Наявну літературу з точки зору предмету нашого вивчення умовно можна поділити на дві групи. До першої відносимо загалом усі праці з проблем благодійності, оскільки автори кожної з них вважали за необхідне згадати про ті чинники, які спонукали людей

до благодійної діяльності. Другу групу становлять дослідження, які безпосередньо присвячені мотиваційним аспектам благодійності.

Найбільш глибоко й повно істориками досліджена діяльність благодійників Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. Це був період активного зростання приватного виробництва й банківського капіталу, розвитку приватного підприємництва і суттєвого піднесення благодійництва. Російський науковець В.Прохоров визначає його як «період громадського, приватного призріння» [10, с. 161], підкреслюючи, що «стрижень російської моделі благодійності на межі XIX-XX ст. становила приватна благодійність» [10, с. 163]. Це актуалізує необхідність з'ясувати персональну, індивідуальну зацікавленість підприємців у здійсненні благодійності, щоб спрогнозувати її можливості для вирішення проблем сучасності.

Нині доволі складно знайти публікацію з проблеми благодійництва, в якій би не згадувалося про релігійність як один з провідних, визначальних чинників добродійності. Навіть саму появу благодійності часто пов'язують виключно із запровадженням християнства, а тому розглядають її як духовно-релігійний феномен [4]. Про релігійність і релігійне виховання традиційно згадують при аналізі благодійної діяльності купців-старообрядців. Прагненням до праведного життя, уявленнями про спокутування гріхів пояснюють спрямування пожертв на церкви, на жебраків, допомога яким розглядалася як доказ життя за християнськими заповідями, як турбота про порятунок власної душі.

Утім, якщо взяти до уваги твердження, що релігія не є явищем споконвічним і в історії людства першопочатково був безрелігійний період, то витоки благодійності варто шукати глибше й раніше за прийняття християнства. На нашу думку, сама поява представника роду *Homo sapiens*, Людини у справжньому розумінні, може уже говорити про зародження людської взаємодопомоги. Недарма ж американська антропологиня Маргарет Мід пов'язує витоки людської цивілізації саме з першими ознаками людської взаємодопомоги, яка й може бути одним з перших чинників благодійності.

Моральні якості, які властиві саме Людині і розкривають нашу сутність – людяність і гуманізм, співпереживання і чуйність, великодушність і милосердя, готовність до самопожертви тощо, визначають емоційно-чуттєву реакцію на певну проблему, прагнення допомогти ближньому. Всі вони можуть визначатися як поштовх, як морально-етичні мотиви до благодійності, на що вказують окремі науковці. Наприклад, В. Прохоров зазначає, що для першого, додержавного, етапу розвитку благодійності були характерні чинники, пов'язані з потребою взаємовиручки, захисту,

общинно-родової форми підтримки [10, с. 158]. Про ідеї гуманізму, які знаходили відгук серед ліберально налаштованих і прогресивно мислячих громадян, згадує він і стосовно ХІХ ст. [10, с. 162]. Ю.Годунський, вивчаючи коріння благодійності, зазначає, що спочатку благодійність «носила найпростіший характер родинної або сусідської взаємовиручки», і апелює до слів В. Ключевського про «людинолюбство», як умову особистого морального здоров'я [3, с. 33].

Для російської дослідниці соціальної роботи О.Костіної чинниками, які примушують людину жертвувати своїм часом, своїми коштами, своїм життям заради допомоги іншій людині є жалість і альтруїзм. Наявність останнього вона взагалі вважає «універсальною формулою безкорисливих діянь», а його обґрунтування здійснює через призму аналізу філософських поглядів О. Конта, П. Кропоткіна, В. Соловйова. Дослідниця зауважує, що домінуючі мотиви благодійної діяльності визначаються системою ціннісних орієнтацій суспільства, особливостями соціально-культурних умов, провідних суспільних ідей [5, с. 10-11].

Частина науковців, які з'ясовують філософські, морально-етичні аспекти благодійної діяльності, логічно звертають увагу на саму семантику поняття «благодійність», підкреслюючи ключове значення слова «благо» і близького до нього – «добро», аналізують погляди на них ще античних авторів [4; 7; 9; 11]. За словами А.Лядневої, «європейська цивілізація і багато інших християнських країн досі використовують цю величну спадщину античного світу» [7, с. 21]. «Питання про благо, – зауважує К.Петрова, – ставилося у філософії у зв'язку з розумінням сенсу буття і людського існування» [9, с. 543]. «Незалежно від того, як філософи визначають поняття «благо», всі вони трактували його як те життєво необхідне, без чого людина не може нормально існувати (виділення наше – Т.Т.)» [9, с. 544].

З часом сутність поняття «благо» змінювалася і була ототожнена з Богом [7, с. 21]. Християнська традиція такі базові людські чесноти як милосердя, жалість, альтруїзм, служіння ближньому проголосила християнськими цінностями, надала їм нового релігійного звучання, неначе монополізуючи їх. Проте, ті ж ключові постулати Заповідей Божих – «Не вкради», «Не вбий» є нормою поведінки людини, не обов'язково віруючої в Бога. Склалося так, що на певному історичному етапі ключові морально-етичні характеристики людини, її поведінки знайшли своє нове обґрунтування, потрапивши до засад християнської моралі. «Сама благодійність стає однією з базових духовних і практичних цінностей і набуває сакрального характеру» [4, с. 36]. А така її

початкова форма як «жебраколюбство» (у формі подачі милостині потребуєчим) подається як вияв християнської турботи про ближнього. Хоч це може бути й цілком адекватна реакція морально здорової людини, прагнення допомогти тим, хто потрапив в скрутне становище.

XIX століття з його пришвидшеною модернізацією привнесло нові тенденції у розвиток благодійності і у мотиви, які спонукали до неї. Науковці не відкидали традиційну релігійність добродійців, проте піднесення благодійної діяльності пояснювали й іншими чинниками, в першу чергу, соціального характеру. Наприклад, Т.Водотика розглядає благодійництво як спосіб виправдання підприємцями свого багатства, успішності, оскільки «православна мораль... не робила з економічної успішності та підприємливості чесноту» [2]. Поміж іншого вона виділяє такі мотиви, як демонстрація вірнопідданості, самоствердження, корпоративізм підприємців-благодійників. Водночас згадує й про «цінності найвищого рівня, в основі яких усвідомлення суспільного значення своєї діяльності, відчуття обов'язку перед суспільством», оскільки після реформ середини XIX ст. «модним стало думати про долю ближнього, усвідомлювати відповідальність перед суспільством» [2].

Дослідник Ю.Тазьмін, говорячи про релігійно-етичні і соціальні мотиви добродійності, зазначає, що переважали останні [12, с. 96]. До них він відніс прагнення товстосумів увічнити себе в пам'яті нащадків [12, с. 93], демонстративне споживання (спираючись на теорію Адама Сміта, Т.Веблена, автор доводив, що багатію треба своє багатство показати, продемонструвати його оточуючим, а не просто ним володіти) [12, с. 94]. Для російських купців-підприємців, за його словами, це ще був і засіб домогтися визнання шляхом наслідування способу життя дворянства (колекціонування, меценатство).

Дослідниця К. Петрова зробила спробу систематизувати мотиви благодійництва підприємців Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. і виділили три, як вона підкреслює, умовні групи. Це – «мотиви, спрямовані на примноження власного прибутку (державне заохочення, бажання мати кваліфікований персонал, прагнення купців-підприємців статусно наблизитися до привілейованого дворянства); мотиви, зумовлені вихованням (релігійність, благодійні сімейні традиції, гарна освіта), та мотиви, зумовлені особистісними характеристиками. Останню групу дослідниця не деталізує, обмежуючись зауваженням про те, що підприємці-благодійники «гостро сприймали проблеми сьогодення і жертвували свої кошти, розум та енергію на вирішення цих проблем» [8, с. 293]. На нашу думку, саме ці останні мотиви і є найважливішими ознаками справжньої щирої благодійності.

О.Лейберов ставить під сумнів мотив «державного заохочення», який згадує К.Петрова [8, с. 293]. Спираючись на приклад благодійної діяльності дворян Ніжинського повіту Чернігівської губернії, він доводив, що це був швидше «державний примус», а їхнє «благодійництво... «лакмусовим папірцем», показником лояльності начальству, владі та особисто імператору» [6, с. 182]. За його висновком, в другій половині XIX ст. «фактори «державного примусу», «тиску згори», авторитету начальства, беззастережного виконання наказів керівництва були ще однією рушійною силою у сфері добродійності», що є не випадковим в умовах централізованих, повністю бюрократизованих суспільств на зразок Російської імперії [6, с. 188].

Російська дослідниця Л. Бикасова перш ніж звернутися до аналізу ціннісно-мотиваційної структури благодійності мешканців Західного Сибіру XIX – початку XX ст. дала коротку історіографічну довідку про основні підходи до проблеми в російській (дожовтневій та сучасній), радянській та зарубіжній історіографії.

Авторка не робила узагальнюючих висновків щодо наведених нею дослідницьких підходів до оцінки чинників, які спонукали людей до благодійності. Проте очевидно є відсутність єдності у поглядах науковців, у повноті переліку мотивів, визначені їхньої пріоритетності. При цьому яскраво простежується залежність від часу і соціально-історичних обставин, умов, в яких жив і працював дослідник. Так, Л. Бикасова згадує сім мотивів філантропії, які виділила ще у 1920-ті роки американська громадська діячка Ліліан Брандт: 1) співчуття, як «інстинктивний» елемент; 2) як «засіб уникнути пекла, ... щоб потрапити на небеса»; 3) з метою виправдати очікування колег, як «філантропічний шик»; 4) обізнаність про наявні проблеми потребуючих осіб чи організацій; 5) почуття обов'язку і відповідальності перед суспільством; 6) відчуття радості від того, що ти твориш добро; 7) почуття справедливості і благопристойності [1, с. 91]. Важко у цьому перелікові побачити певну класифікацію. Це швидше узагальнений виклад тих чинників, які були актуальними для тогочасного американського суспільства. Вони поєднують як суто людські психолого-емоційні, так і соціальні обставини. Інші зарубіжні дослідники, до яких апелює Л. Бикасова, також називають релігійний, моральний мотиви, але при цьому ще й згадують про податкове законодавство і рівень життя, який би дозволяв населенню робити пожертви [1, с. 91].

Сама Л.Бикасова при вивченні благодійності у Західному Сибіру XIX – початку XX ст. спиралася на сучасного дослідника західносибірського купецтва В.Бойка, який виділив такі причини благодійності: 1) народна релігійна традиція; 2) марнославство;

3) місцевий патріотизм; 4) тиск з боку місцевої адміністрації; 5) особисті якості благодійників, їхній сімейний стан [1, с. 92-93]. На конкретних прикладах діяльності купців, підприємців авторка показала реалізацію таких мотивів, взаємозв'язок між ними і конкретною сферою прикладання зусиль благодійників (наприклад, релігійний мотив спонукав до пожертв на користь церкви, статусний – до таких благодіянь, за які можна було отримати певні відзнаки тощо). За її висновком, «у більшості випадків благодійної діяльності в Західному Сибіру XIX – початку XX ст. діяли одночасно як егоїстичні, так і альтруїстичні мотиви благодійності» [1, с. 95].

А що ж нині? Якими мотивами керуються сучасні доброчинці? За соціологічними даними, наведеними дослідником В.Руских, «у більшості випадків мотивами благодійності визначені такі рушійні чинники як: співчуття (38,6%), розуміння, що допомога йде на корисну справу (31%), «так мене виховали» (26,1%), релігійні міркування (19%)» [11, с. 185]. Отже, наведені результати свідчать про значення гуманістичних моральних цінностей в благодійності. Не заперечуючи існування й корисливих мотивів (політичних, бізнесових), нині бачимо повернення до справжньої добродійності, яка ґрунтується на засадах добровільності й безкорисливості і здійснюється через внутрішні потреби Людини допомагати собі подібним.

Таким чином, при аналізі мотиваційних засад благодійної діяльності варто усвідомлювати, що вони не були сталими у процесі історичного розвитку людства, а змінювалися разом із суспільством і з самими формами благодійності. На кожному історичному етапі до вже існуючих додавалися нові чинники (як реакція на реалії соціально-економічного життя), переплітаючись із попередніми і накладаючись при цьому на особистісні характеристики доброчинців.

Список використаних джерел

1. Быкасова Л.В. Ценностно-мотивационная структура благотворительной деятельности в Западной Сибири XIX – начала XX в. *Вестник Томского государственного университета*. 2007. №298. С.91-95. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsennostno-motivatsionnaya-struktura-blagotvoritelnoy-deyatelnosti-v-zapadnoy-sibiri-xix-nachala-xx-v/viewer>
2. Водотика Т. Израїль Бродський: «Я даю не тому, що мені хочеться давати, а тому, що я розумію, що треба й необхідно давати». А от кому треба? URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2424-tetyana-vodotika-izrajil-brodskiy-ya-dayu-ne-tomu-shcho-meni->

khochetsya-davati-a-tomu-shcho-ya-rozumiyu-shcho-treba-j-neobkhidno-davati-a-ot-komu-treba

3. Годунський Ю. Откуда есть пошла благотворительность на Руси? *Наука и жизнь*. 2006. №10. С. 32-37.
4. Запорожченко О. Благодійність як духовно-релігійний феномен. *Благодійність у сучасному світі: витоки, проблеми, перспективи*. Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2019. С. 34-37.
5. Костина Е.Ю. История социальной работы. Владивосток, 2004. 110 с.
6. Лейберов О.О. «Приглашая усердных соотечественников к участию в сем патриотическом предприятии...» – благодійна діяльність дворянства Ніжинського повіту Чернігівської губернії у справі будівництва пам'ятників у ХІХ столітті. *Література та культура Полісся*. №90. Серія «Історичні науки» № 9 / відп. ред. і упоряд. Г.В.Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2018. С. 178-193.
7. Ляднева А.В. Благодійність і проблема моральності у контексті філософських традицій. *Науковий вісник НУБІП України*. Серія: гуманітарні студії. Національний університет біоресурсів та природокористування України. Київ, 2015. Вип. 21. С. 18-25.
8. Петрова К.А. Проблема мотивації благодійності в Російській імперії в сучасній історіографії. *Наукові праці історичного факультету ЗНУ*. Запоріжжя, 2010. Вип. ХХІХ. С. 290-294.
9. Петрова К. Термінологія у сфері благодійності в сучасній історіографії. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Т. 21. К., 2010. С. 542-553.
10. Прохоров В.Л. Этапы развития благотворительности в России. *Вопросы истории*. 2005. №3. С. 158-164.
11. Руских В.О. Поняття, сутність та види благодійної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2014. Вип. 29(2.3). С. 184-187. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_29\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_29(2))
12. Тазьмин Ю.Н. Меценатство и благотворительность в России. К вопросу о мотивации. *СОЦИС*. 2002. №2. С.92-97.

* * *